

UNA APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE LA POBLACIÓ DE CREVILLENT (1481-1609)

M. Carmen ASENSIO DURÁ
M. Luisa GIL LÓPEZ
IES Macià Abela (Crevillent)

1. NOTA PRÈVIA

En primer lloc, el nostre agraïment a en Miguel Riquelme Pomares, rector de la Parròquia Nostra Senyora de Betlem de Crevillent, i a n'Estela Caparrós, secretària de l'arxiu d'aquesta església per totes les facilitats que ens han donat en aquesta investigació. També volem expressar el nostre agraïment a en Jorge Asensio Durá pel seu assessorament informàtic i a en Mario Sánchez Candela, professor de Clàssiques, per la gran ajuda prestada en les traduccions dels textos en llatí de determinats documents. Igualment, a en Josep-Julia Jiménez i na M. Jesús Navarro per les seues correccions i orientacions ortogràfiques, i a en Manuel Tomás Tomás per la inestimable ajuda en la recerca i l'estudi de les fonts i per la seua paciència.

La finalitat del treball realitzat és fer una aproximació a l'estudi i el coneixement de la població, tant de moriscos com de cristians vells de Crevillent, des del 1481 fins al moment de l'expulsió, en el nostre cas el 4 d'octubre de 1609.

2. FONTS DOCUMENTALS¹

El document consultat més antic data de l'any 1481, i es tracta en realitat d'una crònica de la possessió del Lloc i Castell de Crevillent per part dels procuradors de Gutierre de Cárdenas.² És una narració solemne de tot el protocol que es va seguir en aquella ocasió i ens detalla l'aljama mora, constituïda per 93 veïns amb els seus noms i cognoms. Està relatada pel notari Ramon Morera i sotasignada pel també notari reial Joan Morera; l'escriptura és humanística cursiva i el suport pergamí.

El capbreu del 1518, renovat el 1547,³ ens dona informació de les rendes que percebia la senyoria per diferents conceptes, que especifica

¹ Les abreviatures utilitzades són les següents: AHN, Arxiu Històric Nacional; ARV, Arxiu del Regne de València; AP, Arxiu Parroquial de Nostra Senyora de Betlem de Crevillent; AMO, Arxiu Municipal d'Oriola.

² AHN, secció Noblesa Baena, C.P. 320, D. 19.

³ AHN, secció Noblesa Baena, C. 263. El capbreu és un document o manual en què s'annotava, en forma abreujada i en períodes cronològics espaiats, les confessions o reconeixements fets pels emfiteutes als senyors directes, per tal de conservar memòria o prova de la subsistència dels drets dominicals. Com a confessió per part dels vassalls de les rendes degudes al senyor, pot ser una bona font per al coneixement de les rendes senyorials i de l'organització de les comunitats agràries sota règim senyorial, però també molts aspectes de la societat agrària subjecta.

i quantifica en alguns casos, encara que no personalitza en subjectes concrets. Convé aclarir que en considerar un llistat de pagadors podem extraure els llinatges existents al poble, però no el nombre d'habitants perquè no especifica els conceptes que paga cadascú i no podem saber si hi ha persones repetides o si en falten. El que sí que especifica és que hi ha cristians vells.

El document relatiu al desarmament decretat per Felip II l'any 1563⁴, que es féu efectiu alhora a tot el regne de València, ens informa de les persones que hi van intervenir, com l'oficial Alonso Quirante d'Elx, Gaspar Álvarez, alcaid, i els testimonis Nofre Sans, prevere i cura, i Pero Rodríguez de Prado, col·lector. Ens proporciona un llistat de 208 veïns moriscos però, naturalment, no hi fa cap referència a l'existència de cristians vells.

L'última documentació consultada és la que es conserva a l'arxiu parroquial de l'església de Nostra Senyora de Betlem de Crevillent.

Amb aquests documents partim d'una població inicial l'any 1481 –i seguint a Lapeyre, aplicant el coeficient 4,5– d'uns 418 habitants; encara que si seguim a Joan Reglà, citat per Martínez Valls,⁵ que aplica el coeficient 5, tindriem una població al voltant de 465 persones. No ens dóna referència de cristians vells que habiten al Lloc de Crevillent, els testimonis són vinguts d'Oriola i hi ha un cavaller ciutadà de Múrcia.

Posteriorment, al capbreu no podem establir un nombre d'habitants, com ja hem dit abans, però sí els llinatges existents al poble en aquell moment. Així i tot podem observar-hi una variació, n'hi ha alguns que han desaparegut mentre que en trobem d'altres nous. Ja han passat les Germanies, l'aljama mora s'ha transformat en morisca encara que de cara al senyor alguns conserven el seu nom antic (Alí, Abdalla, etc.), però predomina el nou nom cristià (Joan, Pere, Nofre, etc.). Ací no podem distingir els cristians vells dels que no ho són perquè no s'especifica.

Amb el document del desarmament i els seus 208 veïns establiríem una població de 936 o 1.040 persones, segons emprem un o altre coeficient. És important recordar que es tracta exclusivament de població morisca i no fa cap referència als cristians vells que habitaven a la població.

A l'Arxiu Parroquial s'ha encetat un treball de camp sobre els següents llibres sacramentals: primer i segon llibre de baptismes, primer llibre de matrimonis i primer llibre de defuncions o racional de difunts.

3. METODOLOGIA

Aquest treball de camp s'ha dut a terme en diferents fases:

1a fase. Realització d'un buidatge del primer i segon llibre de baptismes fins a l'any 1609 inclòs de tots els naixements registrats per a posteriorment ordenar-los per llinatges. Això ens dóna informació dels

⁴ ARV, Real Chancillería 563 (IV), f. 1242-1250.

⁵ J. MARTÍNEZ VALLS, «Los moriscos de la Diócesis de Orihuela a finales del siglo XVI y legislación particular canónica sobre los mismos», *Anales de la Universidad de Alicante*, 1 (1982), p. 243-272.

llinatges existents en els últims quaranta anys de presència morisca, quins són els que presenten més famílies, el nombre de fills i la *intergènesi*, el mestissatge, la pervivència de costums islàmics i d'altres aspectes que s'explicaran més endavant. Així, també obtenim una base de cognoms –un total de 149– i, en creuar-los amb els que tenim en els documents anteriors, ens proporciona aquells que han tingut presència ininterrompuda al poble des del 1481 (128 anys). Aquest és el criteri que s'ha fixat per a fer un estudi familiar ja que és impossible, per qüestió de temps, presentar ara el de tota l'aljama. Els llinatges són els següents: Almaes, Alvadi, Ascar, Barriduan, Bemsalema, Cood, Çabe, Derramen, Hidi, Maymon, Sempau, Rinda, Tindar.

2a fase. Comptabilitzant naixements, diferenciant xiquets i xiquetes i alhora també els cristians vells, s'ha construït una taula i la seua gràfica on s'aprecia l'augment de naixements dels moriscos així com de cristians vells. De la mateixa manera, comptabilitzant les defuncions, diferenciant homes, dones i xiquets i albadets, obtenim una taula de defuncions on es pot veure la presència també de cristians vells. Amb totes dues taules obtenim el creixement de la població i construïm igualment la seua gràfica observant que correspon al model de l'antic règim.

3a fase. S'ha buidat del llibre de matrimonis els llinatges triats i s'han anotat totes les dades que ens aporten: data d'esposoris, velacions, pare, mare, etc. Aquestes dades han estat contrastades amb les fitxes de naixements de cada llinatge i, en alguns casos, s'ha pogut identificar el matrimoni canònic dels pares d'alguns xiquets. També, de vegades, s'hi ha trobat la data de naixement dels esposats i s'ha determinat l'edat, encara que com que el mostreig no és ample els resultats no són concloents fins que no s'acabe l'estudi de l'aljama en aquest aspecte.

D'altra banda, i anteriorment a les fases descrites, s'ha realitzat un buidatge dels llibres tenint exclusivament com a referència els cristians vells, elaborant una base de dades on figuren aquestes persones i les circumstàncies que les envolten: origen, matrimonis, fills, etc.

Les principals dificultats que ens hi trobem són la veracitat de les fonts d'informació i l'escassetesa per a poder establir una estimació fiable del nombre d'habitants. Les dades demogràfiques de l'època cal prendre-les amb les degudes precaucions.

L'estat de conservació de l'Arxiu Parroquial globalment és bo, però cal assenyalar que el primer llibre de baptismes necessita una restauració urgent. S'ha de fer constar que els llibres parroquials, en un primer moment, no estaven classificats en baptismes, matrimonis i difunts, sinó que hi havia un únic llibre on s'anotava tot. Així ens ho diu el rector Miguel Peres: «Este libro para los bautizados, muertos i desposados hecho por mi mossen Miguel Peres cura de la dicha villa dicho día mes i año 1586 [12-1-1586]». ⁶ Hem d'entendre que els llibres

⁶ AP, 1r llibre baptismes, f. 61r.

foren descosits i tornats a cosir renumerant-se els folis. És per aquesta circumstància que el llibre primer de matrimonis presenta alguns folis desordenats cronològicament i així ens ho adverteix un rector:⁷

Por no estar coordinadas, según es dever, las dos foxas siguientes signadas con los folios 26 y 27, no guardan la cronología y serie de los años como devian y corresponde; pues que todos los matrimonios, y mautismos que ambasc omprehenden fueron celebrados en el año de 1575, lo que ciertamente fue equivocación al tiempo de coserlas y coadernarlas en este lugar, deviéndolo estar colocadas anteriormente en su propio año de 1575, lo que se advierte para inteligencia de quien le importe.

El racional de difunts ens dóna molta informació, sobretot en temes econòmics i altres aspectes de la vida social (morts violentes, posició econòmica dels difunts, etc.). El problema d'aquest llibre és que es troba molt incomplet ja que falten anys sencers. Aquesta circumstància ens ha impedit completar com cal les taules i gràfiques de creixement de la població.

4. OBSERVACIONS

Tal com passem els folis, tant en els llibres de baptismes com en els de matrimonis, ens trobem la mà de certes persones que s'han interessat per la cura d'aquests i han treballat sobre ells amb molt bona voluntat per tal de facilitar a la posteritat el coneixement dels seus continguts. Com ja hem dit abans, sabem que en un principi eren un llibre únic, després es descosiren i recosiren separant-los per baptismes, matrimonis i defuncions. Amb posterioritat alguna persona, possiblement un rector, volgué facilitar la seua consulta i anotà, als marges dels llibres de baptismes, el nom i cognom de la persona en qüestió. La transcripció que es realitza no coincideix en ocasions amb el nom real però, en general, facilita molt el treball de l'investigador. En el cas dels matrimonis, l'anotació dels esposats es fa a la part superior de l'acta de matrimoni. Posteriorment es feren els índexs d'aquests llibres en base a les anotacions del marge i castellanitzant els noms. En el cas del llibre de difunts va ser impossible perquè no precisa molt la informació («morí la de alvadi», «un albadet de siquili», etc.).

En moltes ocasions els rectors tenen molta cura en assenyalar els cristians vells i els diferencien dels nous convertits. També determinen les persones que no són veïnes de Crevillent i el seu lloc de procedència. Això ens ha permès establir una relació entre la població local i altres llocs com ara Asp, Novelda, Catral, Elx, Oriola, etc.

En unes dotze ocasions hem pogut llegir com el rector dóna compte del naixement de xiquets circumcidats, i justifica el fet que hagen nascut així (pot resultar interessant explicar el motiu) amb actes com la que segueix:

⁷ AP, 1r llibre matrimonis, f. 25v.

Una aproximació a l'estudi de la població de Crevillent (1481-1609)

22 de octubre bategi a Rodrigo, fill de Cristòfol Panna, fou compare Miquel Ferris y la muller de Lloís Alenda, cristians vells. Esta criatura nasqué ab la part de dalt del propúcio del membre mellada, que li falta tanta pelleta del apart de dalt del membre com és cantitat de (¿?) és per quant jo, Antoni Juan, o veig lo dia mateix que naxqué y juntament ab mi Sebastia Gonsalves, aguasil de esta higlèsia, y Miquel Ferris y la muller de Alenda, compares, o a ferme así y testimoni per lo esdevenidor y per la veritat o aferme de ma propia mà quia contam a 22 del damunt mes del any 1569.⁸

En general es por dir que els llibres narren els esdeveniments que succeïen i les obres que es realitzaven a l'església, però també en podem extraure els càrrecs i oficis que desenvolupaven els habitants de Crevillent: alcaid, col·lector, abaixador, cirurgia, notari, pastor, criat..., així com del tipus de societat culturalment prou islamitzada.

5. TAULES I GRÀFIQUES

5.1. Taula general de naixements de la població

ANY	XIQUETS	XIQUETES	TOTALS
1571	20	20	40
1572	34	35 - 1+	69 - 1+
1573	32	38	70
1574	36	24 - 1+	60 - 1+
1575	36	21	57
1576	34 - 2+	22	56 - 2+
1577	44 - 1+	34 - 1+	76 - 2+
1578	17	12	29
1579	23	28	51
1580	29	11	40
1581	30	35	65
1582	38	27	65
1583	27 - 2+	19	46 - 2+
1584	32	33	65
1585	24	28	52
1586	32	30 - 2+	62 - 2+
1587	32 - 2+	42	74 - 2+
1588	33	41 - 1+	74 - 1+
1589	33	44 - 1+	77 - 1+
1590	28 - 1+	42 - 1+	70 - 2+
1591	46	39	85
1592	35	27	62
1593	51	53	104
1594	53 - 1+	39	93 - 1+
1595	39	40	79
1596	40 - 1+	48 - 2+	88 - 3+

⁸ AP, 1r llibre baptismes, f. 1 v.

1597	64 - 2+	45 - 3+	112 - 5+
1598	45 - 1+	42 - 1+	87 - 2+
1599	35	61 - 4+	96 - 4+
1600	40 - 1+	46 - 2+	86 - 3+
1601	58 - 3+	59 - 3+	117 - 6+
1602	45	54	99
1603	42 - 4+	49 - 1+	91 - 5+
1604	57 - 3+	60 - 3+	117 - 6+
1605	29 - 2+	48 - 2+	77 - 4+
1606	51 - 2+	51 - 1+	102 - 3+
1607	34 - 2+	34 - 1+	68 - 3+
1608	40 - 1+	36 - 2+	76 - 3+
1609	36 - 1+	24 - 1+	60 - 2+

Taula de naixements per sexe, diferenciant amb + els cristians vells.

5.2. Taula corresponent a la mortalitat (*Libro racional de difuntos*)

ANY	DONES	HOMES	ALBADETS/ XIQUETS	TOTALS
1570	2	8	12	22
1571	6	12	6	24
1572	6	5	12	23
1573	8	7	21	36
1574	6	4	21	31
1575	9	5	8	22
1576	16	15	11	42
1577	11	4	2	17
1578	Sense dades perquè no estan els fulls corresponents al llibre			
1579	24	23	6	53
1580	19	19	18	56
1581, 1582, 1583, 1584, 1585	sense dades, no estan els fulls			
1586	2	2	Molt incomplet sense dades	
1587, 1587, 1588, 1589, 1590	sense dades, no estan els fulls			
1591	2	1	Molt incomplet sense dades	
1582	17	11	72	100
1583	1	4	4	9*
1594, 1595, 1596	sense dades, no estan el fulls			
1597	14 - 1+	11 - 1+	18	43 - 2+
1598	10	12 - 1+	21	43 - 1+
1599	7	7	19	33
1600	10	14 - 2+	59 - 2+	83 - 4+
1601	10	6 - 1+	22	38 - 1+
1602	12 - 1+	4 - 1+	22	38
1603	9	10	19	38
1604	14	3	58 - 2+	75 - 2+

Una aproximació a l'estudi de la població de Crevillent (1481-1609)

1605	10	11	16	37
1606	24	17	5	46
1607	10	13	3	26
1608	13	17	11	41
1609	4	6	15	25

Els cristians vells estan inclosos en el total, assenyalant-los amb +.

5.3. Taula de creixement de la població morisca

Any	Naix. homes	Naix. dones	Totals	Def. homes	Def. dones	Infants	Totals	Creix.
1569	12	5	21*	*	*	*	*	*
1570	47	40	89**	8	2	12	22	67
1571	20	20	40	12	6	6	24	16
1572	34	34	68	5	6	12	23	45
1573	32	38	70	7	8	21	36	34
1574	36	23	59	4	6	21	31	28
1575	36	21	57	5	9	8	22	35
1576	32	22	54	15	16	11	42	12
1577	43	33	76	4	11	2	17	59
1578	17	12	29	*	*	*	*	*
1579	23	28	51	23	24	6	53	-2
1580	29	11	40	19	19	18	56	-16
1581	30	35	65	*	*	*	*	*
1582	38	27	65	*	*	*	*	*
1583	25	19	44	*	*	*	*	*
1584	32	33	65	*	*	*	*	*
1585	24	28	52	*	*	*	*	*
1586	32	28	60	2	2	*	*	*
1587	30	42	72	*	*	*	*	*
1588	33	40	73	*	*	*	*	*
1589	33	43	76	*	*	*	*	*
1590	27	41	68	*	*	*	*	*
1591	46	39	85	1	2	*	*	*
1592	35	27	62	11	17	72	100	-38
1593	51	53	104	4	1	4	9	*
1594	52	39	91	*	*	*	*	*
1595	39	40	79	*	*	*	*	*
1596	39	46	85	*	*	*	*	*
1597	62	42	107***	10	13	18	41	66
1598	44	41	85	11	10	21	42	43
1599	35	57	92	7	7	19	33	59
1600	39	44	83	12	10	57	79	4
1601	55	56	111	5	10	22	37	76
1602	45	54	99	3	11	22	38	61
1603	38	48	86	10	9	19	38	48

1604	54	57	111	3	14	56	73	38
1605	27	46	73	11	10	16	37	36
1606	49	50	99	17	24	5	46	53
1607	32	33	65	13	10	3	26	39
1608	39	33	73****	17	13	11	41	32
1609	35	23	58	6	4	15	25	33

Taula de creixement de la població morisca descomptats els cristians vells.

* 4 xiquets sense nom

** 2 xiquets sense nom

*** 3 xiquets sense nom

**** 1 xiquet sense nom

Com ja hem avançat, el primer llibre de difunts està molt incomplet perquè falten anys sencers. En la taula corresponent a la mortalitat s'especifica els anys que falten. Les xifres que corresponen al nombre de difunts permeten comptabilitzar tant els cristians nous com els vells, caldria restar-ne els assenyalats amb + per obtenir la població morisca. El mateix procediment s'ha de fer a la taula de naixements de la població general. A la taula de creixement de la població morisca, com és obvi, ja s'han descomptat els cristians vells.

A causa del problema ja assenyalat amb les defuncions, la gràfica de creixement de la població morisca presenta un traçat discontinu fins als últims dotze anys abans de l'expulsió on ja es poden fer càlculs fiables. En general, podem dir que la gràfica presenta les característiques de la demografia de l'Antic Règim i que, malgrat les dificultats exposades, ens pot donar una idea de com va evolucionar la població durant els 40 anys que van des de que tenim dades a l'arxiu fins a l'expulsió dels moriscos.

Pel que fa als factors que influeixen en l'evolució de la població d'un lloc, caldria assenyalat com a més determinants les malalties i les crisis de subsistència lligades a conflictes i a la climatologia. Al lloc i a l'època que ens ocupa hi havia malalties infeccioses que causaven mortaldats importants. Pel que fa a les endèmies més característiques caldria destacar les següents: el paludisme (quartanes), sent determinant en aquest cas la proximitat de la llacuna del Fondo; la febre del mediterrani o de Malta produïda per la *Brucella melitensis*; febres tercianes o febres intermitents, caracteritzades per accessos que duren dos dies i intervals d'apirèxia d'un dia, produïdes pel *Plasmodium vivax*; febres recurrents transmises per les caparres del gènere *Ornithodoros* i produïdes per espècies del gènere *Borrelia*; a més de diferents tipus de tifus, malalties gastrointestinals, parasitàries i d'altres relacionades amb el tipus de treball que es realitzava. L'estudi dels arqueòlegs Julio Trelis i M. Paz de Miguel⁹ també ens informa de

⁹ Lucentum. Anales de la Universidad de Alicante. Prehistoria, Arqueología e Historia Antigua, xxvi (2007).

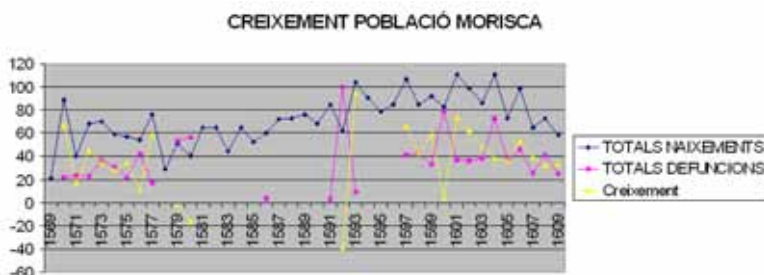
Una aproximació a l'estudi de la població de Crevillent (1481-1609)

la tuberculosi i de les anèmies i malalties que se'n deriven, com ara el raquitisme, compatible amb les deformacions òssies observades en els xiquets.

Les crisis de subsistència estaven lligades a la climatologia. On millor poden estudiar-se és en el llibre dels delmes però, com que no disposem d'aquesta informació, hem utilitzat com a font alternativa els estudis climatològics.¹⁰ Sabem que a partir de 1540 es produeix un augment de les temperatures i es produeixen nombroses sequeres.

5.4. Comentari de la gràfica

Cap al 1571 es va produir una minva de població, però no va ser a causa de la taxa de mortalitat ja que es va mantenir pràcticament igual, sinó a la baixada de la natalitat que de 89 va passar a 40. La raó podria estar en la possibilitat que el llibre de baptismes s'hagués obert en 1569 i, com llavors ja s'estaven posant en pràctica les normes del Concili de Trento, entre 1569 i 1570 degueren inscriure's tots els xiquets de la població, encara que alguns no serien ja tan infants, elevant així de forma artificial l'index de natalitat que posteriorment tornaria als valors normals.

Al voltant del 1576 observem el primer augment de la mortalitat que va arribar a 42 defuncions. Segons la bibliografia mèdica sobre l'època¹¹ va haver-hi una forta epidèmia de *febre punticularis* coneguda com tifus.

El 1578 baixa la natalitat, però no hi ha dades de la mortalitat, i això ens impedeix fer un examen complet.

El 1580 va haver-hi una gran mortaldat amb un creixement negatiu de -16; Villalba parla del contagi del refredat,¹² els estudis posteriors la identifiquen com una pandèmia gripal.

La gràfica ens mostra en el 1592 la major mortaldat de tota l'època que tenim registrada amb un creixement de -38: van morir 72 xiquets i 28 adults. Es tracta possiblement d'una pesta infantil que probablement seria vírica, això explicaria una major resistència dels adults.

Ens crida l'atenció que a partir del 1597 la natalitat augmentara fins a cotes prou altes, més de 100 naixements, i que a més es mantingués.

¹⁰ J. B. VILAR, *Orihuela, una ciudad valenciana en la España moderna*, vol. I, Obra social de la Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, Alacant, 1981, p. 45-47.

¹¹ J. VILLALBA, *Epidemiología española o historia cronológica de las pestes, contagios, epidemias y epizootias que han acaecido en España desde la venida de los cartagineses hasta el año 1801*, t. II, Madrid, 1802 (digitalitzat per Google: <<http://books.google.es>>).

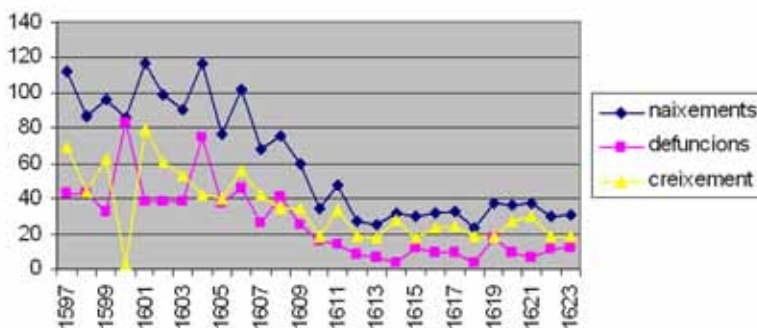
¹² *Ibidem*.

Això no pot explicar-se amb el creixement vegetatiu, i ens faria pensar en una possible immigració; a més, coincideix amb l'aparició de llinatges nous (Almarroch, Benet, Castellani, etc.); des que va ocórrer la revolta a l'Alpujarra (1571) de forma lenta la immigració està present.

Finalment dues noves pujades de la mortalitat: el 1600 on també moren més xiquets que majors, i el 1604 igualment amb major mortalitat infantil 56/17. Les causes no les podem precisar, però sabem que hi ha una pesta a Castella. Els metges de l'època no es van posar d'acord sobre si era bubònica o no, hui la denominen «pesta atlàntica».¹³ Aquesta malaltia no va afectar molt la Corona d'Aragó, però considerant que Crevillent comerciava amb Castella, sobretot amb les estores, es pot especular amb una relació amb aquesta.¹⁴

evolució població abans i després de l'expulsió

Per a finalitzar, presentarem la gràfica que ens mostra com va evolucionar la població de Crevillent abans i després de l'expulsió de la major part de la seua població. L'hemorràgia demogràfica va ser molt gran, quasi 23 persones de cada 25 són moriscos i la gran majoria van ser expulsades.

Si observem la gràfica ens adonarem que al voltant de tres anys abans de l'expulsió la natalitat està baixant. Una observació anecdòtica que ens ha cridat l'atenció és el fet que els últims xiquets registrats al llibre segon de batejos abans del 4 d'octubre, concretament del 29 de juny al 21 de setembre, foren tots barons. Calculem la població morisca del 1609 al voltant de 2.632 persones, de les quals unes 600 o 700 serien xiquets entre 0 i 12 anys. Les xifres i els seus càlculs les concretarem més endavant, en l'apartat «La població de Crevillent en xifres».

¹³ J. B. VILAR, *op. cit.*, vol. I, p. 111.

¹⁴ AMO, *Protocolos notariales de G. Soriano*, núm. 592. f. 27v-28r.

6. APROXIMACIÓ A LA RECONSTRUCCIÓ DE LES FAMÍLIES MORISQUES

Una autèntica reconstrucció de famílies morisques és impossible de fer amb només 40 anys d'interval de temps. Ens hem trobat amb moltes dificultats a causa de la manca de dades d'anys sencers, a la poca informació que donen els rectors en els llibres sacramentals, sobretot en el dels matrimonis on no apareixen, la gran majoria de les vegades, els pares dels contraents, cosa que fa impossible la identificació d'aquests als llibres de batejats. I és en aquests últims on, en ocasions i depenent del rector, no identifiquen la mare, i, per tant, no es pot saber a quina família pertany el xiquet o xiqueta en qüestió.

Per altra banda, com que els noms imposats als nou convertits no tenen massa varietat, no podem per exclusió determinar qui és qui. També s'ha observat que en alguna ocasió s'han utilitzat noms diferents per a una mateixa persona; és el cas de Gaspar Pana, casat amb Àngela Azeiti, pares de Catharina Pana, nascuda el 1587, el nom del qual apareix al llibre de baptismes com Francés Pana, i quan es casa la filla com Gaspar. No serà probablement l'únic cas, i això pot ser indicatiu que els noms cristians no eren els que s'utilitzaven habitualment, i, en aquest cas, no serien rellevants per a la població els utilitzats a nivell parroquial. No obstant això, s'ha pogut determinar en uns pocs casos l'edat en què algunes persones celebren el matrimoni.

S'hi ha observat la impossibilitat de constatar el matrimoni canònic de parelles que apareixen als llibres de baptismes batejant molts fills, i també la del bateig de persones que en un moment donat es casen. S'especulen diferents raons:

- Llibres incomplets: en ocasions tenim fulls molt deteriorats i en el cas de les defuncions falten anys sencers.
- Parelles que no han celebrat el matrimoni canònic i bategen els fills, circumstància referida per algun rector : «pares no casats», «bategí un bordet», etc., qüestió que també indica el bisbe Esteve en el seu informe al Papa (visites *ad limina*) del 1601.
- Arbitrarietat en la utilització dels noms i també confusió per no haver-hi varietat: Francés, Joan, Martí, Joana, Àngela, Leonor, etc.

S'ha fet un seguiment dels 12 llinatges ja esmentats i, després del seu estudi, hem obtingut una sèrie de dades que amb moltes reserves exposem a continuació:

Matrimonis. S'ha fet un buidatge de les famílies estudiades quant als matrimonis per tal d'establir una aproximació a l'edat en què es casen els joves. Hem considerat només les primeres núpcies i les hem tret dels últims anys on trobem més dades per poder treballar amb més fiabilitat.

S'hi han de distingir dues celebracions: els esposoris i les benediccions i velacions. Hi ha ocasions en què la diferència entre l'una i l'altra és fins i tot de tres anys com hem vist en una ocasió, possiblement fóra atenent a l'edat dels contraents. No obstant això, s'estudia el possible naixement de fills entre les dues dates.

Segons James Casey¹⁵ s'utilitza la doble cerimònia d'esposoris o paraules de futur i benediccions i velacions o paraules de present, i era corrent que anteriorment als esposoris la parella ja cohabitara i, fins i tot, tingueren fills que es reconeixien quan se celebraven les benediccions. La majoria de les vegades, segons les nostres observacions, el temps entre una i altra cerimònia no donava per a tindre fills, però sí per a engendrar-los. Casey continua informant-nos que els matrimonis seguien la llei islàmica: el pare de la núvia la dotava amb una quantitat de diners, unes 40 o 60 lliures, en joies, mobles, o alguna propietat; el nuvi disposava les terres i la casa, que generalment era compartida amb la família.

Llegint determinats protocols notarials referents a les compres i vendes de propietats és freqüent observar com en fer referència a la situació física d'una casa, s'explica que es troba al costat de les cases de Pelilo, per exemple. Això ens indica que les famílies vivien agrupades. També Monsenyor Esteve, en la carta que envia a Felip II especifica: «Es propi del costum d'aquest poble que la majoria de la seva família i del seu mateix llinatge visca a la mateixa casa».

Tornant a l'edat dels contraents, el mostreig pres de l'estudi dels matrimonis ens dona una edat per a les dones de 19,5 anys i per als homes de 23,35 anys. A causa de les poques mostres, no serà fiable fins que no es complete l'estudi de tots els matrimonis de l'aljama. Els nostres càlculs estarien més pròxims al que Bernard Vincent va calcular per a les morisques d'Extremadura: 18 anys i 7 mesos.

Protogènesi. No s'ha pogut determinar, no hi ha suficients dades per a fer un mostratge.

Nombre de fills. Caldria diferenciar entre nombre de parts i fills que sobreviuen donada l'alta taxa de mortalitat infantil. Julio Trelis i M. Paz de Miguel arpleguen que aproximadament un 50% dels nascuts no arribaria a l'edat adulta. S'han trobat dones sanes que tenen una mitjana de 7 parts i fins i tot més, però el nombre de fills per família seria prou menor. Les dades estimatives són les següents:

Nombre de fills per família → Entre 4 i 5 fills.

Intervals intergenèsics → 1,5 a 2 anys.

Viduïtat. És molt alta en aquesta època, tant en homes com en dones; en ambdós casos es casen de nou de manera quasi immediata. El percentatge de vídues és major que el d'homes vidus.

Mestissatge cultural. Oficialment n'hi ha molt poc, només tenim documentats dos casos on el rector fa constar la condició de cadascun

¹⁵ J. CASEY, *El reino de Valencia en el siglo XVII*, Siglo XXI, Madrid, 1983.

dels pares. En el llibre de baptismes I, pàgina 19r, Martin Mateo, cristià vell, i Isabel Bariduan, cristiana nova, bategen un fill. I en el llibre II, pàgina 19v, Martin Mateo, cristià vell, i Lleonor Ubicar, cristiana nova, bategen una xiqueta. No tenim constància dels seus matrimonis. Amb els cognoms Alaçon i Velis s'intueix quelcom paregut però no podem confirmar més.

Endogàmia. És indubtable que n'hi ha; tenim coneixement que en dues vegades, i en les famílies estudiades, es demana dispensa eclesiàstica, circumstància que al llarg del llibre de matrimonis s'observa moltes vegades; també hi ha moltes dones que vénen de fora a casar-se, apareixen cognoms nous que després es perden i en la majoria dels casos s'especifica la seua procedència: Cocentina, Elda, Toledo, Ricote, Elx, Guardamar, Asp, etc.

Els fills il·legítims (els bords). Hi ha quatre xiquets on només figura la mare (la de Tavan, la de Sala i la Ferrisa, mare de dos), i un altre que té pares però que, en considerar-lo bord, suposem que el rector tracta de posar de manifest que els seus pares no són casats entre si.

Defuncions. El 1590 l'arquebisbe de València Joan de Ribera dóna ordre d'anotar als registres parroquials els pobres que foren soterrats per *amore Dei*, i mana que els sacerdots han d'anar als soterraments dels pobres sense cobrar res i, si s'arpleguen almoines, han de dedicar-se a misses per l'ànima del difunt. Per tant, en l'època que ens ocupa, és possible que haguera una certa relaxació ens els soterraments dels pobres.

S'ha observat que fins al 1600 les misses obligatòries eren tres, i que a partir d'aquesta data pujaran a sis. La majoria dels moriscos són soterrats com a homes pobres, sense testament i amb la caritat d'alguna missa; només un pocs ho faran com homes rics, amb un bon nombre de misses cantades, aniversaris, etc. Però Mossén Eferino, que serà rector entre el 29-11-1597 i el 23-02-1602, anotarà al marge els qui són rics i els qui no ho són, i posarà en evidència la falta d'interés en deixar misses per part dels seus parroquians moriscos.

Al llarg del període estudiat, és a dir, entre 1570 i 1609, només onze moriscos fan testament voluntàriament i deixen un bon nombre de misses; uns quants se soterraren a l'interior de l'església a la capella del púlpit. Quan la mort ha estat violenta és el vicari forà, en nom del bisbe, qui s'encarrega de fer el testament del difunt, i imposarà un gran nombre de misses per l'ànima d'aquest i també per la dels seus familiars difunts.

Quant al lloc dels enterraments, el llibre no l'especifica massa. Ens parla de la fàbrica de l'església, que entenem com a cementiri vinculat i potser proper al temple; també especifica enterraments concrets a l'interior del temple en determinats llocs (capelles, al costat del púlpit, a la part de l'evangeli, etc.). El que sí que sabem és que al maig del 1600 el primer que s'enterra en la cripta és un albadet de Joan Ascar Pelit.

¹⁶ V. GOZÁLVEZ PÉREZ, *Crevillent, estudio urbano, demográfico e industrial*, Institut Universitari de Geografia de la Universitat d'Aalacant - Ajuntament de Crevillent, Alacant, 1983.

¹⁷ 1) *Erección de curatos en los lugares de moriscos del obispado de Orihuela*, 1597. Document localitzat a l'Arxiu de la Catedral d'Oriola per J. B. Vilar («Los moriscos de la Gobernación y Obispado de Orihuela», *Al-Andalus*, XLIII, fasc. 2 (1978), p. 334). I posteriorment per J. Martínez Valls («Los moriscos de la Diócesis de Orihuela a finales del siglo XVI y legislación particular canónica sobre los mismos», *Anales de la Universidad de Alicante*, 1 (1982) p. 243-272). 2) M. M. CÀRCEL ORTÍ, *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas. I Orihuela*, Conselleria de Cultura, València, 1989.

¹⁸ J. Esteve visita *ad limina* any 1601, capítol sobre les ciutats dels nou convertits i els delmes que no paguen a les esglésies sinó als senyors temporals: «els noms d'aquestes ciutats són: Redovà amb 70 cases, Cox 150, La Granja 50, Albalera 200, el Raval d'Elx quasi 500, Crevillent més de 400, Asp quasi 500, Monòver 280, Petrer 200, Novelda 350, Elda 450. Tots aquests domicilis si s'uneixen en u passen de 3.000 [...] Entre tots aquests neòfits, excepte el Raval d'Elx, a penes es poden comptar 200 domicilis cristians».

Respecte a les morts violentes només tenim registrats set casos i la majoria de les vegades pels camins, la qual cosa encaixa en el bandolerisme de l'època. En un principi són soterrats sense més comentaris i fins i tot el mateix dia però, com ja hem dit abans, serà el vicari forà –que es troba a Elx– qui en nom del bisbe d'Oriola mane les misses que ha de pagar la família, en alguns casos fins a 40. Podem citar el cas de Joan Çabe Bardera, Joan Zaem o Diego Benda, carnisser degollat pel coll.

Esperança de vida. Per establir aquest aspecte farem referència a l'estudi de Julio Trelis i M. Paz de Miguel en el qual, després de superada la primera edat de vida, la major mortaldat es donaria entre els 30 i els 40 anys. Cal destacar-hi el terme *albadet*, que fa referència al que també coneixem com *mortitxol* i defineix a l'infant mort abans de tindre ús de raó, sense distinció de sexe. Gozálviz puntualitza que els *albadets* són xiquets entre 0 i 12 anys.¹⁶ Hi ha rectors que parlen també de criatures, fillets i, a vegades, es puntualitza adult de 12 anys.

7. CONCLUSIONS. LA POBLACIÓ DE CREVILLENT EN XIFRES

Recordem les dades anteriors:

- 1481: tenim 93 veïns que fan un total aproximat de 465 persones.
- 1563: comptabilitzem 208 veïns que ens donen un total aproximat de 1040 persones.

Fins ara la població el 1609 s'estimava en unes 1.800 persones, però fent el buidatge de l'arxiu parroquial i consultant els documents de l'època¹⁷ corresponents als anys 1597 i 1601, podem aproximar que la població en el moment de l'expulsió estava al voltant de 2.800 persones de les quals unes 200 serien cristians vells.

El 1597, segons el bisbe Esteve, a Crevillent corresponen 422 cases de nous convertits, que corresponen a unes 2.110 persones. Considerant el creixement de la població entre aquest any i 1609 comprovem, tenint en compte sols la població morisca, que hi ha un augment de la població de Crevillent de 522 persones; per tant, obtenim un total aproximat de 2.632 moriscos als quals hem d'afegir els cristians vells que naturalment estaven en clara minoria. Tots junts sumarien al voltant de 2.800 persones.

El càlcul del nombre dels cristians vells s'ha fet partint de l'informe de les visites *ad limina* del 1601 on informa que sobre uns 2.600 domicilis moriscos corresponen 200 de cristians vells.¹⁸ Fent un repartiment proporcional, a Crevillent ens correspondrien unes 32,46 cases, és a dir, 146 persones aplicant el coeficient 4,5 de Lapeire. Si sumem 36 cristians vells que creixen en el període 1597/1609 obtenim 182 persones. Contrastant aquest resultat amb el llistat de confreres de la Mare de Déu del Roser (Confraria fundada en 1610) i comptant els

que ja eren al poble abans de l'expulsió, les xifres són molt semblants a unes 173 persones.

Encara que els moriscos eren els descendents directes dels antics ibers que poblaren el país, ens trobem amb una societat totalment islamitzada, on les pràctiques islàmiques es veuen controlades i l'agutzil de l'església vigila perquè els preceptes cristians siguin complits per la població. El costum i les pràctiques islàmiques estan presents en diversos períodes de la vida. En l'arxiu hem trobat aquestes:

- *Circumcions.* Són 12 els casos en què els diferents rectors fan constar que han estat avisats del naixement d'un xiquet «retallat» i ell, juntament amb l'agutzil de l'església, es presenta a inspeccionar el cas. Dóna fe, i així ho fa constar per escrit, que el xiquet estava circumcidat, però que no era perquè ningú ho havia fet, sinó perquè havia nascut així.
- *Permanència dels noms.* La confusió que a vegades tenen els rectors. Mossén Macià ens dirà: «batijí a la filla de Muley», o mossén Eferino ens diu que va morir Hidrisa (15-2/-597). Al llibre de les rendes, el 1547, Abdalla paga sis sous i huit diners.¹⁹ Això ens indica que els seus noms reals no eren els que apareixen a l'arxiu, ja que ells continuaven utilitzant els dels seus avantpassats.
- *Poc interès enfront de les misses i la resta de ritus cristians.* No sols mossén Eferino, sinó altres més diran el mateix, i només 11 moriscos fan testament religiós, deixant misses. Monsenyor Esteve dóna ordre que els notaris es neguen a fer el que podríem dir testament civil si abans no s'ha fet el religiós, dient les misses i la resta de caritats.
- *La pràctica de l'almoïna.* Trobem un cas i es tracta de Nofre Chilirit que mor al voltant del 20 de juliol de 1608 venint de València. La dona que es troba amb ell en aquell moment diu que fa testament i deixa un tros d'olivar de preu de deu lliures per a pobres.
- *Permanència del seu idioma.* Es parlava l'algaravia, i ens ha quedat constància en un document que té relació amb l'arrendament d'unes terres d'oliverar i la seua producció en espècie.²⁰ També s'ha localitzat el testament d'una dona morisca que no coneix altra parla que la seua, i en el moment de testar (13-11-1597) necessita d'un intèrpret.²¹
- *Permissivitat de les autoritats.* Les autoritats religioses són molt indulgents, els processos inquisitorials a Crevillent van ser pocs relativament, n'hem trobat 16 entre 1554 i 1603.²² Per altra banda, Monsenyor Esteve es queixa al rei Felip II que els senyors no paguen prou als clergues, que en el cas de Crevillent de 600 lliures que corresponen de delmes

¹⁹ AHN, Secció Noblesa (Baena), llibre de rendes de D. Bernardino de Càrdenes, C. 263.

²⁰ B. MAS BELÉN, «Algunas reflexiones sobre un documento arábigo conservado en el Archivo Parroquial de Ntra. Sra. de Belén», *Revista de Moros y Cristianos de Crevillent*, 2001, p. 202-205.

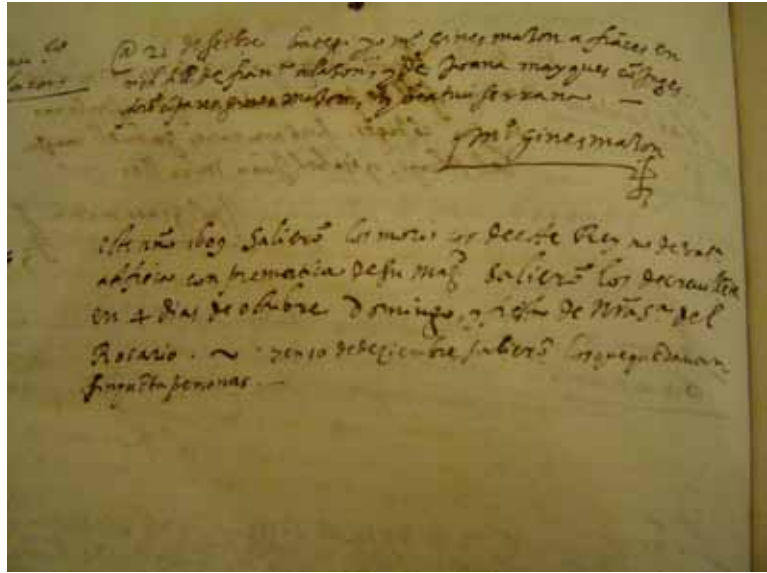
²¹ AMO, Prot. N° 592 Geroni Soriano pàg. 27

²² C. MAS GALVANY, «La Inquisición y los moriscos crevillentinos (I)», *Revista de Moros y Cristianos Crevillent*.

només s'en paguen 50. i, a més, el rector no té ni casa. El bisbe també es queixa que els capellans estan per ordre o mandat del senyor. El que és clar és que el senyor preferia uns arrendataris que treballaren, pagaren les seues rendes i drets i la qüestió religiosa no seria prioritària.

Aquesta és l'última ressenya que queda dels «nous convertits» als llibres parroquials. El nostre record per a tots els crevillentins que dugueren el nom de Crevillent per tot arreu al temps que comerciaven amb les estores, les panses i les flors agostenques.

Segon llibre de baptismes, 74v
(Arxiu parroquial de l'Església de Nostra Senyora de Betlem)

BIBLIOGRAFIA

A banda de les referides a peu de pàgina, cal citar les següents fonts:

ANDOLZ CANELA, Rafael, *Diccionario Aragonés*, Zaragoza, 2004, Mira Editores.

BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael, «La Iglesia en la España de los siglos xvii y xviii», en *Historia de la Iglesia en España*, vol. iv, Madrid, 1979, p. 255-307.

CHARLES LEA, Henry, *Los moriscos españoles. Su conversión y expulsión* (estudi preliminar i notes de R. Benítez Sánchez-Blanco), Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant, 1990.

Una aproximació a l'estudi de la població de Crevillent (1481-1609)

DE ZAYAS, Rodrigo, *Los moriscos y el racismo de estado. Creación, persecución y deportación (1499-1612)*, Almuzara, Córdoba, 2006.

ALCOVER, Antoni Maria - MOLL, Francesc de Borja, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Moll, Palma de Mallorca, 1985, 10 vols.

DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio - VINCENT, Bernard, *Historia de los moriscos. Vida y tragedia de una minoría*, Alianza, Madrid, 1978.

ELLIOT, John H., *La España Imperial (1469-1716)*, Vicens-Vives, Barcelona, 1974.

HINOJOSA MONTALVO, José, *Diccionario de Historia Medieval del Reino de Valencia*, Biblioteca Valenciana, València, 2002.

LAPEYRE, Henri, *Geografía de la España morisca*, Diputació Provincial de València, València, 1986.

NADAL, Jordi, *La población española (siglos XVI a XX)*, Ariel, Barcelona, 1976⁴.

PÉREZ, Joseph, *La Inquisición Española. Crónica negra del Santo Oficio*, Ediciones Martínez Roca, Barcelona, 2005.

RAMOS FOLQUÉS, Alejandro, *Historia de Elche*, Edicions Picher, Elx, 1987.

RUÍZ MARTÍN, Felipe, «La población española al comienzo de los tiempos modernos», *Cuadernos de Historia, Anexos de la revista Hispania*, 1967, vol 1, p. 189-202.

